

SZÁNDÉK ÉS FANTOM

1.

Ezerkilencszáznegyvennégy januárjában katonai alakulatomat mozgósították és engem egy szakasszal a határszélre küldtek idegen nyelvű és érthetően barátságtalan lakosok közé. Kilenc hónapig éltem ötvened magammal, ebben a szorosan záró világban, amely távoli hadszínterekre figyelve véstjósloán gyűrűzött körülöttünk. Ki ne ismerné az idegenberögzített katona életemésztő ténfergéseit, feloldhatatlan egyhangúságát, kielégíthetetlen vágyódásait? Mégis, ez az ötven ember anynyit sem értett hozzájuk szóló szavamból, mint az őslakosság, amely az apróbb lopások, erőszakoskodások, gyakori hajbakapások elintézési módjából, a szakasz emberségesebb kiállásából megértett magatartásomból valamit. Beosztottjaim viszont éppen ezt nem értették, mintha a mindennapi szavak meghallásán túl süketek lettek volna. A legkülönbözőbb társadalmi, emberi viszonylatokból gereblyézté őket össze a sors, mégis pontosan egyformán járt az agyuk, az akkori sajtó szabvány srófjárata szerint. Végül — némileg önkényesen — elkerültem tőlük s már csak a gödöllői táborban találkoztunk, fogolyként. Itt, ebben a dróttal is meghúzott gyűrűben, született meg közös nyelvünk. Nem a fogság közössége hozta azonban létre, hanem külvilágunk teljes átalakulása. Pontosan az, hogy amit megdönthetetlen valóságnak hittek, elpusztult és egy lehetőségében azonos országba kerültünk, melyben a történelem után már elfogadtak aféle problémákat feltáró kalauznak. Egy véletlenül megindult beszélgetésből váratlanul így fejlődött ki aztán közöttünk egy napról-napra elmaradhatatlanul összeülő sajtósági szeminárium, amely az alakuló magyar állam minden lényeges kérdését végigelemezte. Érdeklődésük hatalmas étvágygal nyelte a világot. Kilenc hónapi idegenséget feledve két kézzel kaptak utánam, vagy még inkább az általam megismerhető valóság után: ez volt viszonyunk feltétele és tárgya.

2.

Ezerkilencszáznegyvenhat nyarán, több mint egy évvel ez után, indítottuk meg ezt a folyóiratot. Sokszor mellünknek szegezték a kérdést, miért? Hiszen nem voltunk kizárva a szellemi élet folyamából; van-e

eélja elkülönülésünknek? Tisztán irodalmi szempontból is természetes az indokolásunk: azért alakultunk, amiért minden irodalmi folyóirat. Tagadhatatlan az Újhold íróinak, különösen lírikusainak rokon világképe, egymásnak felelő kifejezési módja. A fejünkre nőtt idő valóságait hasonló életkorban, egyfajta látásmóddal, rokon helyzetben éltük át: első írói lépéseinket együtt gáncsolta el a háború, irodalmi próbálkozások helyett reánk kényszerítve a maga próbáját. S természetesen mindnyájunkat hajtott a vágy, hogy a hasonlónak sejtett és hasonlónak bizonyult hangot önálló szöveggé erősítsük.

De mindezekről eltekintve lehetett-e alkalmasabb pillanat fiataloknak a megszólalásra? Hangunk legyen bár jelentéktelen, vagy jelentős — majd dönt ebben az idő — olyan mikrofonba szólt, amelybe végre bele van kapcsolva az áram. *Lehetséges*, hogy meg is hallanak bennünket. Hiszen a közös kulturális haza lehetősége nyílt meg egyszerre előttünk, — a fogolytábori élmény az író-olvasó viszonyának változását is példázza. Ha nem is mindjárt az olvasóközönség, de a virtuális olvasó közönség ugrásszerűen megnövekedett. Az Újhold kettős kísérlet: egyrészt önmagunk, egy nemzedéki szólam kialakítására, másrészt tapogatózó lépés egy eljövendő tágasabb otthon küszöbén.

3.

Az írókat persze nemcsak a törekvései jelölik meg, hanem elsősorban a művei. De lehet-e véglegesen ítélni egy ilyen törekvéseiben sem megértett kísérlet műveiből. Mindjárt első számunk megjelenése után két olyan bírálatot kaptunk, amely értékünket és helyünket a véglegesség igényével szabva meg, két fantom ballasztját varrta a nyakunkba. Formai kultúránkat epigonságnak, *multra* hivatkozó művészi igényességünket magatartássá minősítve, politikai reakciónak vette. Epigonság, — bárhogyan is obligát elmarasztalási formája napjainkban a fiataloknak, — csakúgy nem tréfa ez, mint a ránk kent politikai reakció. Kénytelen-kelletlen, kényszeredetten kihúzza magunkat, nem vállalhatjuk e fantomokat. Nem elszáradt kígyóbőrnek, ránkerőszakolt kígyóbőrnek, aféle téves címkének érezzük, amelyet levét magáról mind művészi fejlődésünk, mind ideológiai állásfoglalásunk.

A reakció legendája azt hiszem abból született, hogy egy *formai* oldalról vizsgálódó tanulmányt, amely a követhető stíluslehetőségek között tette meg a maga distinkcióit, *magatartásbeli* tájékozódásnak vettek. A kritika ezzel a nagyon is lényeges logikai ugrással azt fedezte fel az Újhold programadó tanulmányában, amit csak azért szeretett volna hallani, hogy szenvedélyes ellenkezését elmondhassa. Így keletkezett a vád, hogy én, Babits, és tegyük hozzá a Babits-nemzedék politikai magatartását, politika elleni politizálását szeretném feleleveníteni s ezzel mintegy „negli-

gálom“ a magyar demokrácia merőben új helyzetet teremtő feltételeit. Olyan időben biztatom elzárkózásra a kifejlődő új irodalmat, amikor éppen a részvétel lenne a legfőbb erkölcsi parancs. Erről azonban szó sines és sohasem is volt szó. Tanulmányomnak, a „Babits után“-nak még a címét is félreértették, holott — a Nyugat nemzedék nyelv- és stílusújítását határkönek véve — csupán azt jelentette, mint például Kazinczy után. Magában a tanulmányban pedig a modern irodalom hangját kutatva, nem a magatartás, hanem a stílus-fejlődés különböző kérdéseit elemeztem, a nemzedékről-nemzedékre szálló költői hangvétel, kifejezésmód, szóhasználat szempontjából, s így, csakis ebből a szempontból állítottam, hogy Ady követhetetlen volt — sajátos szimbólikus stílusa a maga érett teljességében csak a leggyatrább epigon-vágy számára kínált folytatást — s hogy Babits és persze Kosztolányi, Tóth Árpád és Juhász Gyula teremtik meg — Ady nyelvi forradalmát is felhasználva — a folytatható modern verskultúrát. S ugyancsak ebből a szempontból mondtam ki, hogy Illyéssel és Szabó Lőrincel a magyar vers hangja beszűkült, bizonyos fokig egyhangúvá, mechanikussá vált. Bár természetesen amikor Babits vagy Ady *tartalmi* teljességét kértem rajtuk számon, akkor arra is gondoltam, hogy ha óriás új területeket nyitott is például Illyés a lírában a nép ügyének állandó számon-kérésével, nemzeti lelkiismeretté magasztosult önvizsgálataival, mégsem ad olyan teljes képet, olyan mindenre rezdülő tükrözést a világról, mint Ady és Babits, vagy műve csúcsain József Attila.

A stílus és a magatartás kérdései, ha összefüggnek is egymással, mégsem azonosak. Ha azt mondjuk, mint ahogyan ezt ma gyakran és nem ok nélkül hallani, hogy Ady Petőfi utóda, József Attila pedig Adyé, akkor nyilvánvalón teljesen kikapesoltuk a stíluskérdést és csak a magatartásról beszéltünk. Ha pedig azt mondjuk, mai költészetünkben két ellentétes magatartású költőt párosítva, hogy Zelk Zoltán és Weöres Sándor jellegzetesen a Nyugat nemzedék utáni költők, akkor meg pusztán a stílus szempontjából mértük fel irodalmi rokonságukat. A teljesség igénye nélkül mindkét vizsgálódásnak létjogosultsága van. Tanulmányomban a költőkre nézve azért vizsgáltam stíluszempontokat, mert éppen a költői hang alakulásának menetét akartam kideríteni, hogy az olvasóhoz közelebb hozzam a folyóiratban összegyűlt költők kifejezési formáit, sajátos stíluskultúrájuk kifejlődésének történeti okait.

A kultúra természetesen igényesség és az igényesség elzárkózás, de nem a társadalomtól, a valóságtól, hanem a dilettantizmustól, az álművészettől. S ha talán túl sokat is beszéltünk róla, nem bántotta demokrata hitünket, hiszen a demokrácia nem az érték-hierarchia „demokratizálása“ szemünkben, hanem az értékek szocializálása. S ha igaz az, hogy a társadalmi átalakulás kérdéseiben *vallomásszerűen* nem foglaltunk állást, annál inkább beszéltünk róla, állást foglaltunk ügyében műveinkben. Jól-rosz-

szul valójában majdnem mindig róla beszéltünk. Az az irodalmi termés, amelyet bizonyosságul hívhatok, ha vékony kötetekben látott is napvilágot és ha látszólag el is van ásva folyóiratok, hetilapok temetőjében, mégis félrevethetetlen és kikerülhetetlen. Nem félek attól, hogy távlatból nézve ki ne tűnne, mennyire gazdagon dokumentált, egyértelmű benne a magatartás.

4.

A körülöttünk kialakult fantomok miatt időzöm a kérdésnél. Ez kényszerít arra is, hogy az irodalmi szokásokat áthágva, már-már szemérmetlenül hivatkozzam arra, hogy az Újholdnak ez a száma is csak itt és most, csak ebben a sajátos valóságban jöhetett létre. Kiskorúsításáért fogadja el mentségeimet az olvasó: hadd végezzek e számmal kapcsolatban hályog-műtétet.

Szabó Magda az emlékezés kötelességéről, a feledni nem tudás hivatásáról, Gyárfás Miklós a materialista világnézet derűjéről, ember-szabású égboltjáról ír benne, Darázs Endre pedig Gyárfás Miklós cikkével meglepő egyezésként fogalmazza lírába a „földi szabadság“ eszméjét, Nemes Nagy Ágnes a fejlődés legnagyobb tényéről: a tudatosulásról beszél. Karinthy Ferenc pedig olyan kísérleti ábrázolásba kezd, mely a társadalom egy jellegzetes részét az infláció végnapjaiban, a realista ábrázolás egyértelmű valóságlátásával, már-már nyers őszinteségével mutatja be. Mándy Iván a megrendült lélek lírai azonosulásával a társadalom peremén álló embernek kivédhetetlen tönkremenetét, pusztuló emberségű létét villantja fel. Elzárkóznánk a valóságtól? Félnénk a valódi viszonylatok, érzések és gondolatok, a bennünk élő igazság felmutatásától? Hiszem: nem túlságos figyelemmel is hallani, hogy — élményeink hatása alatt — éppen az ellenkezőre törekszünk.

5.

A pusztá „állásfoglalás“ még nem művészi értékű és az elzárt művésziesség még nem irodalom. Hiszen a konzervatív meghatározás szerint is az irodalom az író és az olvasó viszonya az írott művek által. A népi kollégiumokban, középiskolákban és egyetemeken, szabadiskolákban, tanfolyamokon és népfőiskolákban, kultúrgárdák munkájában érezhetően alakul, gyűjti erejét, formálja emberi, szellemi tartalmait egy műveltebb, emberségesebb, öntudatosabb ország. Ezekkel közös végső fokon az a valóság, amit átélünk. Ezekhez fordulunk műveinkkel. Nemcsak bízom abban, hanem tudom, hogy az idő ugyanazt a „csodát“ létre fogja hozni közöttünk, amit számomra a fogolytáborban létrehozott. És tudom azt is, hogy ez az egymásratalálás — az elégedetleneknek, perle-

kedőknek, türelmetlenkedőknek mondom — vissza fog hatni íróra, olvasóra egyaránt; irodalmat, új irodalmi életet teremt a szó eddig még alig tapasztalt, kapcsolatot jelentő, tágas értelmében.

6.

Valóban, epigonok volnánk, ha nem éreznénk hivatást egy ilyen irodalmi élet kialakítására, ha visszariasztana az elmarasztalás és az értetlenség, az a helytelenül megformált képzet, mely a különben velünk rokon oldalon sokakban kialakult. Nem lennénk azonban őszinték, ha letagadnánk azt, hogy különösen a fiatal irodalommal szemben a társadalomban olyan csodavárás él, amely eleve betölthetetlen. Az az érzésünk például, hogy a költőktől legalábbis a József Attila-mű csúcsainak továbbfejlesztést várja s még olyasmit is türelmetlenül utasítana el, amiben egy József Attilával mérhető alkotás érlelődne. Bizonyos, hogy a kortársak ritkán ismerik fel idejében a nagy költőt; hogy a példánál maradjunk: hányan írták le még a szárszói tragédia előtt, József Attila életében, hogy itt van végre a nagy költő, Petőfi és Ady méltó utóda?

A „csodaváró“ közvélemény ítéletét erősítve most nem egy kritikus a felettünk járó évjáratokból hevesen hirdeti, — legalább olyan hevesen, ahogyan védték magukat Halász Gábor sommás elmarasztalásával szemben —, hogy a fiatalok halvány kliséi csak az irodalmi szabványnak, az érdektelen közepesnek. S paradox módon éppen azok, akik a formai játék lehetőségeinél, a szürrealizmusnál hosszú évekig időztek, vetik szemünkre formakultúránkat. Csak nemrég olvastuk egy tanulmányban azt az elmarasztalásnak szánt kritikusi panaszt, hogy a nyomdák jajgatva nyomják a többé-kevésbbé hibátlan verseket. Ritka pillanata ez a tettenérhető kritikusi melléfogásnak, mikor egy kulturális értéket rejtő gyakorlati tudást kifogásol, ahelyett, hogy a versek jelentős vagy jelentéktelen voltáról beszélne. Olyan ez, mintha arról panaszkodnék, hogy egy kórházban ápolók és orvosok, megkülönböztethetetlenül, fehér köppenben járnak. A magyar versnyelv ugyanis a Nyugat-nemzedék nyelvújítása nyomán alakult ki. Addig minden nyelvi eredmény egyéni bravur volt. Persze a nagy költők mindig alakítják kifejezési eszközüket, de a Nyugat stílus-eredményéig nem volt olyan hajlékony költői átlagnyelv, amit alakítani lehetett volna. Egyszerre kellett létrehozni a nyelvi köznapit és a nyelvi remekművet. Csak örvendezhetünk azon, hogy a megteremtett modern formanyelven már álköltők is hibátlan verset tudnak írni. A kifejezés technikai tudása legyen csak közös kincs. Ám a kritika lássa el feladatát: válogasson. Hajoljon közel és merje felmutatni a jót. És főleg — mint az a fiatalokkal szemben már-már szokás — ne a sereghajtó epigonokon vagy a jobbak jellegtelen művein mérje le az új törekvéseket. Minden irodalmi mozgalom szükségképpen tele van jellegtelen művekkel,

kísérletekkel, melyeket nyomtalanul mos el az idő. Minden *folyóirat* rengeteg hordalékanyagot görget, pláne akkor, ha az új hangjait próbálja, ha a fiataloké. Bírálóink vegyék csak elő próbakép a Nyugat évfolyamait. Magától értetődően: az irodalom élete dúsabb, szerteágazóbb szövevény, mint a jellegzetes, vagy a remekművek láncolata. Éppen ezzel ad feladatot, létalapot a kritikának. Ez hozza létre a bírálóban azt a sóvár figyelmet, mely az újratereztés örömeivel tapintja ki, tudatosítja a fejlődésben a helyes nyomot. Sőtér Istvánnal együtt okkal-joggal hiányoljuk az efajta kritikát. Csakhegy a helyzet nekünk jobban a bőrünkbe húsunkba vág. Hiába jeientkezünk ugyanis egyre szaporodó könyveinkkel. Prózaíróink már a harmadik regényüket írják (elbeszéléseik sorát ne is említsük), mégis az irodalom tudata alig-alig jelzi létüket. S ami a költöket illeti, a kritikusi szimattalanság esupán a negatívumoknál maradt s mind- eddig nem vette észre, hogy itt néhány egymással feltűnően rokonalkatú költő lassankint új, vagy legalább is jellegzetesen felismerhető versalkotási móddal kísérletezik, s hogy tartalmaiban közeledik a magányosabb mondani- valóktól a társakra talált irodalom erőteljesebb hangjaihoz.

7.

A nagy irodalmi folyamatok, a nagyobb összefüggések ábrázolásán túl, egy-egy fejlődő irányzat, egy-egy formálódó arcél jellemző jegyeinek tudatosítása a kritika konkrét, mindennapi feladata. Ez az egyre szélesebbre épülő író és olvasó viszony pillére, amely a távolmaradó „esodavárás” politikai és művészi igényességét fokról-fokra, helyesen ösztönző irányban be- köti az irodalom életébe.

A jelen és a jövő lemezén csak akkor jelenik meg az új, a valóban megújhodott irodalom képe, ha átesett előbb az érdeklődés, a közönség elő- hívó fürdőjén. Vajjon meddig kell várakozniuk azoknak, akiket annak az újnak a türelmetlen vágya hajt, amely bár kezük között alakul, mégis csak a közönség érintésére kaphat végső formát? Mert szándékainkat nem érleli ki egymagában az asztalfiók!

LENGYEL BALÁZS